

GS TIJDVAK 5-8

ONDERBOUW HAVO/VWO

COMPACT2

Inleiding

HET SCHOOLJAAR BEGINT

De zomervakantie is voorbij en het schooljaar is weer begonnen. Anwar zit in het geschiedenislokaal en droomt nog over de vakantie die hij met zijn ouders had in Italië. Hij had van tevoren vooral uitgekeken naar Rome. Zouden er nog steeds tempels en beelden zijn? Nou, die waren er zeker! Maar daarnaast heeft Anwar nog veel meer bijzonders gezien, rijk versierde kerken bijvoorbeeld. Het was duidelijk dat hij in het hart van de katholieke religie was. En hij was niet de enige die het mooi vond: hij heeft per ongeluk wel duizend selfies doorkruist als hij rustig iets probeerde te bekijken.

Bij Maaïke, die naast Anwar zit, was het ook druk. Haar familie was naar Frankrijk. De camping vond ze een beetje saai, maar in het paleis van Versailles heeft ze haar ogen uitgekeken. Eerst had ze geen zin om mee te gaan, maar toen ze er eenmaal was vond ze het toch wel indrukwekkend. Vooral de Spiegelzaal, met alle glimmende gouden beelden en kristallen kandelaars ziet ze nog zo voor zich. Al waren de tuinen ook bijzonder – enorm waren ze! Misschien wel tien keer zo groot als de camping waar ze stonden.

Aan de andere kant van het lokaal zit Jip. Hij is niet op vakantie geweest: zijn moeder moest gewoon werken. Eerst vond hij het jammer, want hij had ook wel een spannend verhaal willen hebben voor zijn klasgenoten. Maar eigenlijk was dit ook wel chill. Hij heeft genoeg vrienden in de buurt wonen en nu kon hij lekker elke dag zelf bepalen wat hij ging doen. En uitslapen zolang hij wilde, dat mist hij wel nu de school weer begint...

Aan het tafeltje voor Jip zit Maureen uit het raam te kijken. Ze denkt aan Suriname. Haar vader is daar geboren, maar zij was er tot deze zomer nog nooit geweest. Haar vader had lang gespaard en kon haar nu eindelijk meenemen. Het was zo vet! Ze heeft gezien waar hij geboren is en ze heeft allemaal familieleden ontmoet die ze nog helemaal niet kende. Het liefst zou ze de volgende zomervakantie weer gaan. Misschien kan ze wel een manier verzinnen om haar vader te helpen het geld bij elkaar te krijgen.

Helemaal achterin de klas zit Sky. Hen zit, zoals altijd, met hun neus in de boeken. Sky houdt van alle boeken, zolang er maar een nieuwe wereld in wordt geschetst.

Deze zomer heeft hen veel sciencefiction gelezen. Maar nu is hen verdiept in een historische roman over een zeiltocht die de halve wereld over gaat. Sky hoort zelfs niet eens dat de docent binnenkomt en de les probeert te beginnen.

VAKANTIEVERHAAL OF GESCHIEDENISLES?

Dit is natuurlijk geen roman over vakanties, maar een lesboek over geschiedenis. Waarom beginnen we dan toch met deze verhalen? Omdat een vakantieverhaal en een geschiedenisles helemaal niet zo ver uit elkaar hoeven te liggen. De ervaringen van Anwar, Maaïke, Jip en Sky sluiten allemaal aan op ontwikkelingen waarover je in dit boek gaat lezen. Anwar was onder de indruk van de pracht en praal van de katholieke kerk, waarover je leest in de paragraaf over de Reformatie en Contrareformatie. Maaïkes verhaal gaf je vast een voorproefje over het leven aan het Franse hof tijdens het absolutisme. Als je leest over de lange dagen die arbeiders maakten in de industriële revolutie denk je misschien nog eens terug aan de moeder van Jip. De reis van Maureen komt vast weer naar boven als je leert over de plantages in Suriname. En je begint dit jaar door, net als Sky, te lezen over lange reizen naar verre landen. Aan het eind van dit boek zijn alle vakantie verhalen opnieuw langsgekomen. En misschien lees je ook wel iets over je eigen vakantie!

OVER HET BOEK

Je leert in dit boek over de periode van ongeveer 1500 tot ongeveer 1900. De eerste drie hoofdstukken gaan over de **vroegmoderne tijd** en met het laatste hoofdstuk begin je alvast aan de **moderne tijd**.

De opbouw ken je vast nog uit het boek van vorig jaar: elk hoofdstuk begint met een overzicht van belangrijke jaartallen uit dat hoofdstuk en laat zien welke elementen uit dat hoofdstuk je in je leven van nu nog tegenkomt. Het hoofdstuk is verder verdeeld in verschillende paragrafen. Aan het begin van elke paragraaf staan vragen die de kern van die paragraaf benoemen. Als je de paragraaf goed gelezen hebt, kun je die vragen beantwoorden. In de tekst zie je dikgedrukte woorden. Dat zijn begrippen die je moet leren. Aan het einde van de paragraaf worden ze nog eens herhaald met een uitleg. Als je een begrip al in een eerdere paragraaf hebt geleerd is het grijs gemaakt. Zo weet je dat je het al hoort te kennen. Soms zie je een grijs begrip met een ¹ erachter. Dat betekent dat je het al in het eerste boek hebt geleerd.

Met de verwerkingsvragen aan het einde van de paragraaf kun je controleren of je de tekst grondig gelezen hebt. Bij de toepassings- en inzichtvragen moet je wat je gelezen hebt toepassen, vaak op bronnen, om het juiste antwoord te bedenken. Ook in dit boek kun je daarvoor je historische vaardigheden gebruiken. Sommige onderdelen van onderzoek doen naar geschiedenis heb je vorig jaar al geleerd, zoals het beoordelen van de betrouwbaarheid van een bron en het nadenken over standplaatsgebondenheid. Dit jaar komen daar nog nieuwe vaardigheden bij, zoals het goed begrijpen van spotprenten. Je vindt die weer in grijze kaders door de tekst heen. Om je te helpen staan de historische vaardigheden van vorig jaar ook nog een keer in dit boek, helemaal aan het begin.

GESCHIEDENISLES IN NEDERLAND

Mensen gingen vanaf 1500 steeds vaker lange reizen maken, over de hele wereld. Daardoor kwamen er meer contacten tussen verschillende culturen. Het is goed om te bedenken dat de verhalen over die ontmoetingen vaak niet neutraal zijn opgeschreven. In de westerse geschiedenis hebben we ons lang gebaseerd op bronnen van (West-)Europese historici. Inmiddels is er gelukkig ook ruimte voor de verhalen van andere mensen. Je woont in Nederland en leert daarom vooral over de ontwikkelingen die belangrijk waren voor het leven hier. Soms golden die wereldwijd, maar het is belangrijk om je ervan bewust te zijn dat je in een ander land vast heel andere geschiedenislessen zou krijgen.

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Historische vaardigheden boek 1	8
Indeling in perioden	11

Tijdvak 5: Verkenners en hervormers 12

5.1 Veranderend mens- en wereldbeeld in de renaissance	14
5.2 Het begin van de overzeese Europese expansie	18
HISTORISCHE VAARDIGHEDEN: GEVOLGEN OP DE KORTE EN LANGE TERMIJN	19
5.3 De Reformatie en de splitsing in de christelijke kerk	23
HISTORISCHE VAARDIGHEDEN: SPOTPRENTEN	25
5.4 De Opstand en het ontstaan van een onafhankelijke Nederlandse staat	28
Leerdoelen en vragen tijdvak 5	33

Tijdvak 6: Bestuurders en handelaren 36

6.1 Ontstaan van handelskapitalisme en begin van een wereldeconomie	38
HISTORISCHE VAARDIGHEDEN: BETEKENIS GEVEN AAN EN OORDELEN OVER HET VERLEDEN	40
6.2 Burgerlijk bestuur en stedelijke cultuur in Nederland	44
6.3 Het streven van vorsten naar absolute macht	49
HISTORISCHE VAARDIGHEDEN: ERFGOED	50
6.4 De wetenschappelijke revolutie	55
Leerdoelen en vragen tijdvak 6	59

Tijdvak 7: Denkers en strijders

62

- 7.1 Het denken over staat en maatschappij in de verlichting 64
- 7.2 Tot slaaf gemaakt, plantages en de opkomst van het abolitionisme 68
- HISTORISCHE VAARDIGHEDEN: REPRESENTATIVITEIT** 70
- 7.3 Het streven naar grondrechten en naar politieke invloed van de burgerij in de Franse en Bataafse Revolutie 74
- Leerdoelen en vragen tijdvak 7* 80

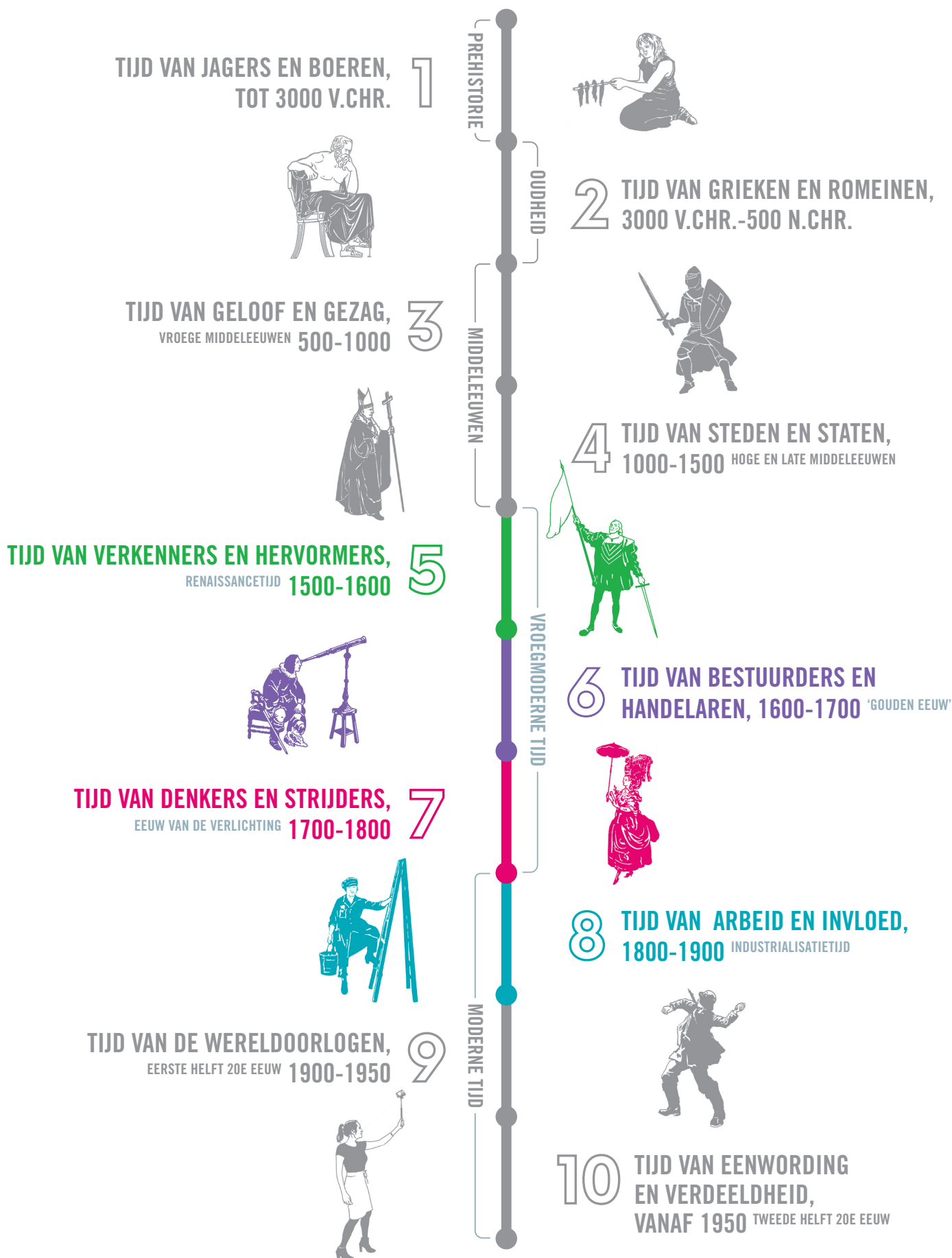
Tijdvak 8: Arbeid en invloed

82

- 8.1 De industriële revolutie en de opkomst van emancipatiebewegingen 84
- 8.2 Het ontstaan van een parlementair stelsel en de toename van volksinvloed 90
- 8.3 De politiek-maatschappelijke stromingen nationalisme, liberalisme en socialisme 95
- 8.4 Het moderne imperialisme 100
- Leerdoelen en vragen tijdvak 8* 105

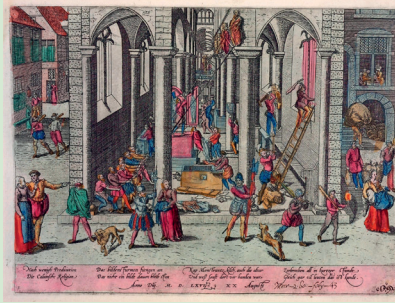

Indeling in perioden

► Toen en nu

Protest tegen de kerk toen: Door de versieringen in kerken te vernielen, protesteren burgers tegen de rijkdom van kerken en belangrijke geestelijken.

Protest tegen de kerk nu: Graffiti als protest tegen seksueel misbruik van kinderen in de kerk.

Terwijl kerken steeds rijkelijker werden versierd en hoge geestelijken steeds luxer gingen leven, begonnen gewone burgers steeds meer hun wenkbrauwen op te trekken. Zij moesten maar blijven betalen. Deze onvrede mondde uit in een groot protest. Ook nu nog worden geestelijken bekritiseerd. Zo kwamen er de afgelopen jaren veel misstanden rondom seksueel misbruik in de katholieke kerk aan het licht. Naast demonstraties en rechtszaken zie je daar soms ook in het straatbeeld protest tegen.

5

Vroegmoderne tijd

► De **renaissance** leidt tot een veranderd **mens- en wereldbeeld** (5.1).

► Het Oost-Romeinse Rijk valt uit elkaar.

► Columbus gaat in 1492 op **expeditie** naar Amerika, het begin van vele reizen naar de **Nieuwe Wereld** (5.2).

► Luther presenteert zijn 95 stellingen met kritiek op de kerk en zet daarmee de **Reformatie** in gang, die leidt tot een splitsing van de kerk in **katholieken** en **protestanten** (5.3).

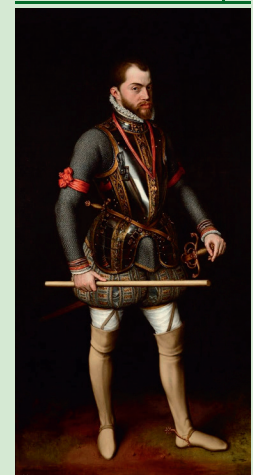
1500

► VERKENNERS EN HERVORMERS

► Johannes Gutenberg maakt de eerste drukpers, een belangrijk moment in de ontwikkeling van de **boekdrukkunst** (5.1). De twee drukkers die je hiernaast ziet konden wel 3600 pagina's per dag verwerken.

► De Spanjaarden veroveren de hoofdstad van het Azteekse Rijk (5.2). Dit luidt de val van die beschaving in.

► Filips II wordt vorst van de Nederlanden (5.4).

Op reis toen: Met een zeilschip duurde de reis van Europa naar Amerika wekenlang.

Op reis nu: Met een vliegtuig verruil je in een paar uur Schiphol voor Times Square in New York.

Op reis nu: Klimaatactivist Greta Thunberg reist niet per vliegtuig.

De wereld is kleiner dan ooit. Toen mensen aan het begin van de zestiende eeuw naar Amerika begonnen te reizen, waren ze weken onderweg. In plaats van een onprettige zeiltocht met weinig eten kun je nu met het vliegtuig binnen een dag

al in Amerika zijn. Een stuk comfortabeler en sneller! Er is ook kritiek op al dat vliegen. Zo zijn er klimaatactivisten als Greta Thunberg. Zij maakt juist al haar reizen per zeilboot, zelfs al ze de hele wereld over gaat.

Verkenners en hervormers (1500-1600)

- In Nederland vernietigen de **protestanten** met de **Beeldenstorm** in 1566 veel **katholieke** kerken (5.4).

- De Nederlandse gewesten verenigen zich in de **Unie van Utrecht** (5.4) om zo beter het hoofd te kunnen bieden aan de Spaanse overheersers.

- De **Vrede van Münster** (5.4) maakt in 1648 een einde aan de **Tachtigjarige Oorlog**.

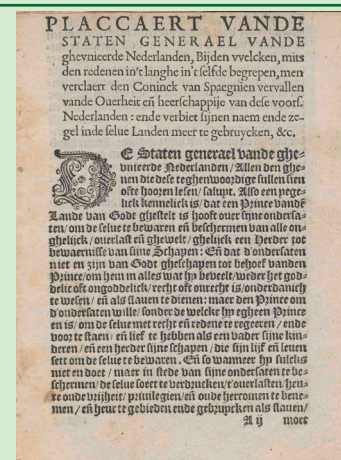
1600

- In de bouwkunst van de **renaissance** (5.1) zie je veel invloeden uit de klassieke oudheid, zoals deze villa met zuilen.

- De **Opstand** (ook wel de Tachtigjarige Oorlog) begint in 1568 (5.4).

- Het **Plakkaat van Verlatinghe** (5.4) maakt Nederland in 1581 een onafhankelijke staat.

5.1

Veranderend mens- en wereldbeeld in de renaissance

- Wat zijn de kenmerken van het veranderende mens- en wereldbeeld in de renaissance?
- Hoe verschilde het denken in de renaissance van het denken in de middeleeuwen?
 - Wat zijn oorzaken voor het ontstaan van de renaissance in Italië?
 - Wat was de invloed van het humanisme op de renaissance?
 - Hoe was de renaissance van invloed op de kunst, de wetenschap en het geloof?

Een dag uit het leven van een burger in de renaissance: Leon

Leon zit aan zijn bureau in Rome, omringd door boeken en tekeningen, en werkt aan zijn nieuwste project. Hij is een echte alleskunner en houdt zich bezig met schilderen, schrijven, architectuur en wiskunde. Vandaag werkt hij aan een ontwerp voor een nieuw gebouw. Leon wil dat het gebouw er niet alleen mooi uitziet, maar ook sterk en slim gebouwd is, net zoals de gebouwen van de oude Romeinen dat waren. Hij vindt in de straten van Rome volop inspiratie uit de oudheid en daarnaast gebruikt hij bouwtekeningen van wel duizend jaar geleden. Vol bewondering doet hij onderzoek naar de oudheid. Leon wil niets liever dan zelf ook zo'n prachtig bouwwerk ontwerpen.

HET ONTSTAAN VAN DE RENAISSANCE

De **renaissance** is een periode tussen 1400 en 1600 waarin mensen anders naar zichzelf en de wereld gingen kijken. Dat noemen we een veranderend **mens- en wereldbeeld**. In de middeleeuwen leefden veel mensen met het idee dat het leven na de dood belangrijker was dan het leven op aarde. Maar in de renaissance wilden mensen ook meer weten over het leven op aarde en over zichzelf. Het leven in het hier en nu werd dus belangrijker.

Schrijvers gebruikten voor deze periode de term **renaissance**, wat wedergeboorte betekent: de mens zou weer opnieuw zijn geboren en moest zichzelf zoveel mogelijk ontwikkelen. Daarbij werd veel inspiratie opgedaan uit de **cultuur**¹ van de oudheid, waardoor ook de periode van de Grieken en Romeinen een wedergeboorte beleefde.

De renaissance begon in rijke Italiaanse steden als Florence en Venetië. Italië was in die tijd een centrum van handel en rijkdom. Veel mensen hadden genoeg

geld om de kunst en wetenschap te steunen. Ook wilden de rijke handelaren laten zien hoe goed ze het hadden en gaven ze opdrachten voor kunst- en bouwwerken. Hierdoor kregen kunstenaars, wetenschappers en denkers de kans om hun ideeën verder te ontwikkelen.

VERSPREIDING VAN DE RENAISSANCE

Een belangrijk kenmerk van de renaissance is het **humanisme**. In deze stroming staan de talenten van de mens centraal. Ook speelde de oudheid een grote rol. In de middeleeuwen waren veel van de klassieke werken vergeten of verloren gegaan, maar tijdens de renaissance werden die herontdekt. De werken van oude Griekse en Romeinse schrijvers werden vertaald en bestudeerd. Dit zorgde voor hernieuwde ideeën over kunst, wetenschap, architectuur en filosofie. Zo werden bijvoorbeeld bogen, **zuilen**¹ en koepels uit Griekse en Romeinse bouwwerken nagemaakt. Ook werden de werken van Griekse **filosofen**¹, zoals Plato en Aristoteles, weer gelezen en als inspiratie gebruikt.

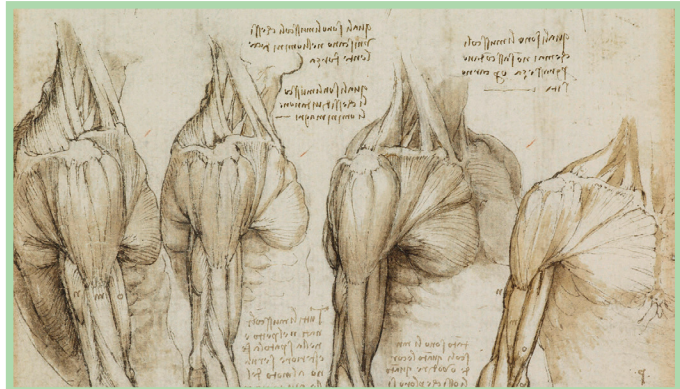

Afb. 1 In verschillende Italiaanse steden verschenen tijdens de **renaissance** mooie gebouwen voor rijke burgers, families en bestuurders.

Het verspreiden van de ideeën van de humanisten ging vanaf de tweede helft van de vijftiende eeuw sneller dan ooit door de uitvinding van de **boekdrukkunst**. De boekdrukkunst zorgde ervoor dat meer mensen toegang kregen tot boeken en kennis. Dat versnelde de ontwikkeling van de renaissance nog meer.

GEVOLGEN VAN DE RENAISSANCE IN DE KUNST, WETENSCHAP EN HET GELOOF

De nieuwe manier van denken van de renaissance had invloed op veel verschillende gebieden, zoals kunst, wetenschap en religie. In de renaissance gingen kunstenaars de mens veel meer centraal stellen in hun kunstwerken. Mensen werden realistischer en met meer details afgebeeld, alsof ze echt tot leven kwamen. Dit was anders dan in de middeleeuwen, toen kunst vooral gericht was op godsdienstige verhalen en er minder aandacht was voor hoe mensen eruitzagen. Toch bleven godsdienstige onderwerpen in de renaissance ook heel belangrijk. Het grote verschil was dat kunstenaars nu niet alleen het religieuze verhaal wilden vertellen, maar ook de schoonheid en emoties van mensen wilden laten zien. Bekende kunstenaars zoals Leonardo da Vinci en

Afb. 3 Leonardo da Vinci maakte anatomische studies van overleden mensen. De kennis die hij daarbij opdeed, gebruikte hij vervolgens in zijn tekeningen en schilderijen. Zo kon hij heel realistisch werken. Da Vinci stond bekend als een echte alleskunner: hij wist veel van het menselijk lichaam, kunst en architectuur. En zijn aantekeningen? Die schreef hij in spiegelbeeld!

Michelangelo maakten kunstwerken waarin zowel godsdienstige als menselijke kracht en schoonheid naar voren kwamen.

In de renaissance ontstond **wetenschappelijke belangstelling**. De filosofen uit de oudheid vormden inspiratie voor nieuwe wetenschappelijke ideeën. De Griekse filosoof Aristoteles probeerde uit zijn eigen waarnemingen, dus uit wat hij zelf zag, conclusies te trekken. De humanist Leonardo da Vinci vond deze nieuwsgierigheid inspirerend en gebruikte die ook in zijn eigen werk. Hij deed onderzoek met zijn eigen waarnemingen. Zo kon hij nauwkeurige tekeningen van het menselijk lichaam maken door lichamen van overleden mensen te onderzoeken. Da Vinci combineerde kunst en wetenschap: hij keek niet alleen naar hoe een lichaam eruitziet, maar ook naar hoe spieren, botten en organen werken. Zijn tekeningen waren erg precies en laten zien hoe belangrijk het in de renaissance werd om natuurgetrouw te schilderen en dingen zelf te onderzoeken.

Ten slotte zorgde de renaissance ook voor veranderingen in het geloof. Mensen begonnen meer zelf na te denken over hun geloof en minder blindelings te volgen wat de kerk zei. Sommige wetenschappers spraken de kerk zelfs tegen, terwijl vóór die tijd het woord van de kerk als waarheid werd gezien. Ook gingen humanisten teksten uit de oudheid, zoals de Bijbel, zelf bestuderen. Hierdoor werden sommige fouten en misstanden binnen de kerk ontdekt en kwam er meer kritiek op het **christendom**¹.

Afb. 2 Dit bekende werk van Rafaël uit de **renaissance** is duidelijk geïnspireerd op de oudheid. Hij portretteerde allerlei bekende klassieke filosofen. Ook de architectuur, met de zuilen en bogen, en de beeldhouwkunst doen denken aan de oudheid.

Afb. 4a en b Op deze afbeeldingen zie je goed hoe de religieuze renaissancekunst verschilt van religieuze kunst uit de middeleeuwen. Beide beelden tonen hetzelfde moment: Maria die haar overleden zoon Jezus op schoot heeft. Het linkerbeeld komt uit de middeleeuwen en toont emotie, maar is duidelijk veel minder realistisch dan het rechterbeeld uit de **renaissance**.

BEGRIPPEN

boekdrukkunst: een uitvinding waarmee teksten sneller gekopieerd konden worden. Boeken en andere teksten konden op grotere schaal verspreid worden.

humanisme: een manier van denken waarbij de mens en zijn talenten centraal staan, geïnspireerd door oude Griekse en Romeinse ideeën.

mens- en wereldbeeld: de ideeën die je hebt over wat een mens is en hoe een mens zich moet gedragen, en hoe de wereld in elkaar zit.

renaissance: de periode tussen 1400 en 1600 waarin de mens en de wereld centraal kwamen te staan.

wetenschappelijke belangstelling: de interesse van mensen om de natuur en de wereld om hen heen te begrijpen door vragen te stellen en onderzoek te doen.

Verwerking

1. Wat betekent de term renaissance en waarom wordt deze periode zo genoemd?
2. Maak het verhaal kloppend door termen uit deze paragraaf in te vullen in de tekst.

Tijdens de renaissance gingen mensen anders denken over zichzelf en de wereld. De mens werd centraal gesteld en daarbij werd inspiratie opgedaan door teksten te lezen uit de (1). Deze manier van denken noemen we het (2). Geleerden uit de renaissance konden hun ideeën sneller verspreiden door de (3). Een gevolg van de renaissance is (4), waarbij denkers zelf onderzoek gingen doen.

3. Hoe verschilde het mens- en wereldbeeld van mensen in de renaissance van dat in de middeleeuwen?
4. Waarom begon de renaissance in Italië?
5. Welke rol speelden humanisten bij de ontwikkelingen in de renaissance?
 - A Ze zorgden ervoor dat de kerk haar macht behield door oude religieuze teksten te verspreiden.
 - B Ze moedigden mensen aan om zelf na te denken en zich te verdiepen in de klassieke werken van de Grieken en Romeinen.
 - C Ze verboden het gebruik van boeken uit de oudheid en stimuleerden mensen om alleen de Bijbel te lezen.
 - D Ze richtten zich op het ontwikkelen van nieuwe religieuze rituelen en het bouwen van kerken.
6. De renaissance was van invloed op de kunst, de wetenschap en het geloof. Geef voor elk van deze onderdelen aan wat er veranderde tijdens de renaissance.

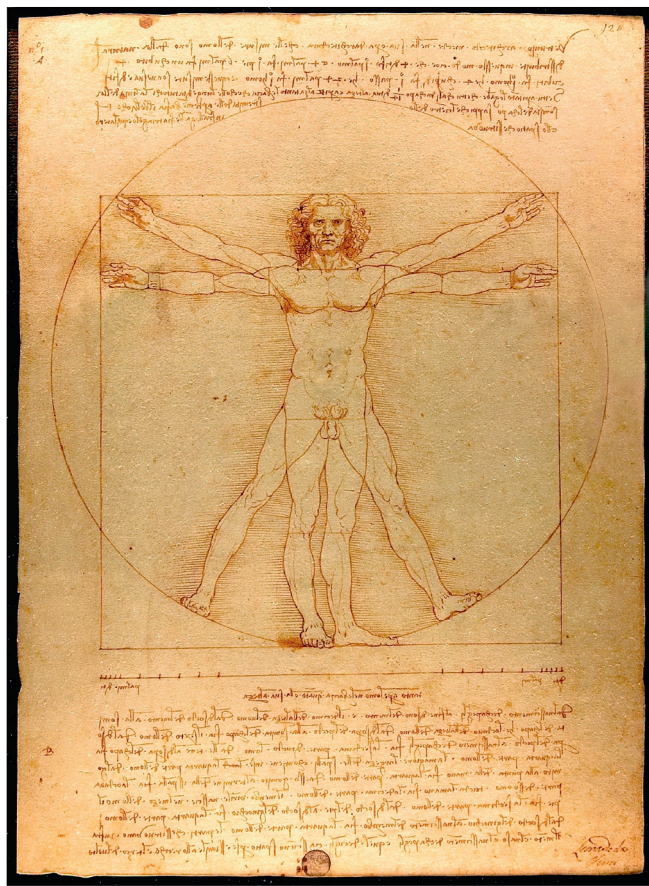
Toepassing en inzicht

Vraag over continuïteit en verandering

7. De verandering van de renaissance is uit te drukken in twee Latijnse spreuken: van *memento mori* (denk eraan dat je zult sterven) naar *carpe diem* (pluk de dag).
Leg dit uit.

Bron 1

Leonardo da Vinci las een bekend boek over architectuur van de Romeinse architect Vitruvius (ca. 85-20 v.Chr.) en maakte een tekening gebaseerd op wat hij daarin las:

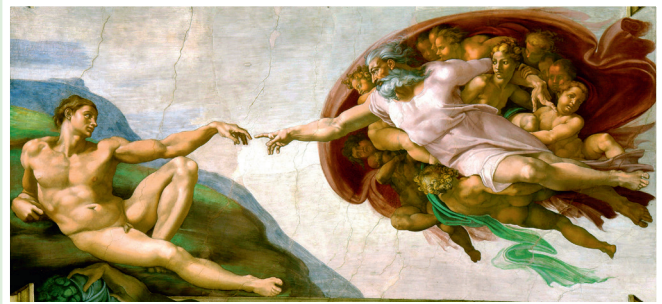
Toepassingsvraag met bron

Gebruik bron 1.

8. De *Vitruviusman* van Leonardo da Vinci is gemaakt tijdens de renaissance. Noem twee kenmerken van de renaissance die je in bron 1 herkent.

Bron 2

Dit fresco heet *De schepping van Adam* en is onderdeel van de plafondschildering van de *Sixtijnse Kapel*:

Toepassingsvraag met bron

Gebruik bron 2.

9. De plafondschildering is een goed voorbeeld van de kunst uit de renaissance. Noem twee kenmerken van de renaissancekunst die je in de schildering herkent.

Vraag over standplaatsgebondenheid

10. Leg uit dat het werk van humanisten leidde tot kritiek op de christelijke kerk.

6.3

Het streven van vorsten naar absolute macht

→ Hoe kregen vorsten de absolute macht in handen?

- Waarom was de machtspositie van de adel in Frankrijk sterk?
- Hoe trok Lodewijk XIV de macht van de adel naar zich toe?
- Wat was de functie van het paleis van Versailles voor het bestuur van Lodewijk XIV?
- Welke gevolgen had het absolutisme voor het leven van de Franse bevolking?

Een dag uit het leven van een burger aan het Franse hof: François

François is zenuwachtig. Het is zijn tweede week als bediende in het paleis van Versailles. Iedereen in zijn geboortestad Parijs is jaloers op hem. Versailles is een geweldige plek: de koning woont er en houdt de grootste feesten met de belangrijkste edellieden en het beste eten. Maar niemand weet hoe het er écht aan toegaat. Niemand weet over het grote festijn van vanavond, waarbij de chique adel zó dronken wordt dat de borden en flessen stuk worden gesmeten, het eten wordt uitgekotst en er zelfs in de hoeken van de kamer wordt geplast! En wie moet dat morgen opruimen? Je raadt het al: de nieuwe bediende! Het is niet gek dat François met een knoop in z'n maag rondloopt.

FRANKRIJK EN DE STERKE POSITIE VAN DE ADEL

In de Nederlandse **Republiek** vormden burgers uit alle verschillende gewesten samen het bestuur. In andere delen van Europa, zoals Frankrijk, waren de lokale verschillen in de zeventiende eeuw nog veel groter. Zo werd Frankrijk nog bestuurd volgens het **feodalisme**: in ruil voor hoge belasting en trouw aan de landheer pachtten boeren een deel van het land van de **adel** (zie ook 3.4 **Het bestuur van een middeleeuws keizerrijk**¹). De adel was hierdoor erg machtig, waardoor er grote verschillen waren tussen arm en rijk. De macht van de adel werd bovendien in stand gehouden omdat zij zelf wetten en regels konden maken voor een gebied. Er was een sterk **decentraal bestuur**. Zo waren straffen voor diefstal van gebied tot gebied anders, en ook de belasting die een boer moest betalen of de munteenheid die er gebruikt werd, verschilde.

De Franse koning was niet blij met deze sterke positie van de adel. Hij verloor steeds meer macht aan de edellieden. Bovendien was de handel door de verschillende munteenheden, tolwegen en belastingafspraken zeer moeizaam geworden, wat uiteindelijk ook slecht was voor de Franse schatkist. Tot slot waren er onder invloed

van de **Reformatie** verschillende **protestantse** edelen, met de naam **hugenoten**, de Franse **katholieke** koning niet meer trouw. Dit zorgde ervoor dat de Franse koningen gedurende de jaren steeds kritischer werden op de adel en hun macht.

LODEWIJK XIV EN HET ABSOLUTISME

Toen Lodewijk XIV (1638-1715) op 22-jarige leeftijd koning van Frankrijk werd, was hij klaar met de grote machtspositie van de adel. Hij begon steeds meer macht naar zich toe te trekken. Vanaf Lodewijks heerschappij werd alle rechtspraak centraal geregeld en dus niet meer door de lokale adel. Hij voerde ook een centrale munteenheid in en bepaalde dat er slechts één geloof toegestaan was: het katholicisme werd de staatsgodsdienst. Lodewijk gebruikte ook geen adellijke legers meer om te vechten. Hij maakte alleen nog maar gebruik van **huurlegers**¹ om oorlog te voeren. Hierdoor nam de macht van de adel in rap tempo af: edellieden konden niet meer recht spreken, hadden weinig economische macht en konden ook niet meer meevechten.

Om goed te praten dat hij zoveel macht had, beriep Lodewijk XIV zich op het **droit divin** (Frans voor

Afb. 1 Dit portret past bij Lodewijks status als **absoluut** vorst. De maker van dit portret was hofschilder aan het Franse hof en heeft talloze portretten gemaakt van Lodewijk XIV. Hij is hier afgebeeld als een belangrijk heerser, met koningsmantel om en scepter in de hand op een podium, in een overduidelijk luxe ruimte.

godelijk recht). Volgens dit principe had God aan de koning het recht gegeven om als enige te regeren op aarde. Het *droit divin* vormde de basis voor het **absolutisme** van Lodewijk XIV. God was de hoogste machthebber, dus als het Gods wil was dat Lodewijk koning was, moest Lodewijk alle macht van Frankrijk hebben. Hij hoefde zich zelf niet aan wetten of regels te houden en hoefde geen verantwoording over zijn bestuur af te leggen aan de adel of aan zijn onderdanen.

HOF CULTUUR IN VERSAILLES

Uiteraard waren veel edelen ontevreden met de maatregelen van Lodewijk XIV. Toch was het moeilijk om tegen de koning in opstand te komen. In Versailles, vlak buiten Parijs, liet Lodewijk XIV een gigantisch paleis bouwen. Hij dwong alle ministers, **ambtenaren** en belangrijke edelen daarnaartoe te verhuizen. Zo kon hij de controle over alle belangrijke beslissingen houden. Tegelijk kon hij in de gaten houden dat zij niet stiekem een opstand tegen hem organiseerden.

Het hof in Versailles werd ook een symbool voor de macht van de Franse koning. Kunstenaars versierden het

HISTORISCHE VAARDIGHEDEN: ERFGOED

Sommige voorwerpen, plekken of gebouwen uit de geschiedenis vinden we zo belangrijk of bijzonder dat we ze willen bewaren. Dat zijn dingen die we hebben overgehouden, of geërfd, van mensen die vroeger leefden. We gebruiken daarvoor het woord **erfgoed**. Je begrijpt dat het onmogelijk is om alles te bewaren. Daarom zijn er organisaties die erover nadenken wat bewaard moet worden en hoe dat gedaan moet worden. De bekendste erfgoedorganisatie, is Unesco. Zij heeft bijvoorbeeld besloten dat het paleis van Versailles en het park eromheen zo belangrijk zijn dat ze als erfgoed beschermd en bewaard moeten worden. Erfgoed is overal. Ook in jouw omgeving kun je vast iets vinden dat op de erfgoedlijst staat.

Versailles is een voorbeeld van **materieel erfgoed**: erfgoed dat je kunt aanraken. Naast gebouwen zijn dat bijvoorbeeld ook schilderijen, archieven, landschappen en monumenten. Daarnaast is er **immaterieel erfgoed**; dat kun je niet aanraken. Je kunt daarbij denken aan tradities, dialecten en eetculturen. Een voorbeeld van het Nederlandse immateriële erfgoed is het eten van oliebollen met oud en nieuw.

Er kan flink gediscussieerd worden over erfgoed. Wat de een belangrijk vindt, vindt een ander helemaal niet zo bijzonder. En er zijn verschillende belangen. Als een plek bestempeld wordt tot erfgoed kun je als eigenaar subsidie krijgen voor het onderhoud. Maar er kunnen bijvoorbeeld niet zomaar meer huizen gebouwd worden op die plek.

paleis met talloze kunstwerken, architecten ontwierpen schitterende tuinen en artiesten en musici stonden avond na avond op het podium om de koning en de adel te vermaken met de mooiste muziek en toneelstukken. Versailles werd daardoor niet alleen een politiek centrum, maar stond ook symbool voor de Franse **hofcultuur**. Alle kunst moest volgens de wensen en voorkeuren van Lodewijk XIV gemaakt worden. In zeldzame gevallen stond hij zelf op het podium, verkleed als de Griekse zonnegod Apollo. Lodewijk XIV kreeg daarom de bijnaam de **Zonnekoning**. Hij heeft die bijnaam niet

Afb. 2 Dit schilderij uit 1668 laat zien hoe groot het paleis in Versailles was. Daarnaast was het er een drukte van belang: je ziet de stoet mensen richting het paleis gaan. Ook kun je goed zien hoe precies de tuinen en het land onderhouden werden. Dit alles was bedoeld om de macht van koning Lodewijk XIV nog te versterken.

voor niets gekozen: zoals de planeten draaien om de zon, draait op aarde alles om koning Lodewijk XIV, vond hij.

Lodewijk XIV bleef tot aan zijn dood koning van Frankrijk en werd daarmee de langst regerende koning die ooit in Europa aan de macht was geweest: hij heeft ruim

72 jaar geregeerd. Na zijn dood probeerden de koningen die hem opvolgden zich aan hem te spiegelen. Hij werd het ideaalbeeld voor veel koningen, ook elders in Europa. Anderen slaagden er echter minder goed in om als absolute vorst te heersen.

Afb. 3 De Spiegelzaal in het paleis van Versailles laat zien hoe de **hofcultuur** bedoeld was om indruk te maken. Het goud, de fonkelende kroonluchters, de weerskaatsende spiegels en het beschilderde plafond dompelen je onder in luxe en weelde.

DE FRANSE BEVOLKING

Je hebt al gelezen over de Franse koning en de edellieden aan zijn hof, maar wat merkten de gewone mensen van Lodewijks manier van heersen? De meeste onderdanen van Lodewijk XIV hebben hem nooit gezien, laat staan gesproken. Door de centralisatie was de machthebber verder weg dan vroeger, toen de lokale adel de wetten en rechtspraak regelde. Nu kwamen die wetten uit Parijs, de gewone burgers en boeren hadden daar geen inspraak in.

Maar de gevolgen van Lodewijks besluiten merkten ze maar al te goed. Zo gingen de belastingen flink omhoog: het enorme paleis in Versailles moest betaald worden, net als de huurlegers voor Lodewijks oorlogen. Die belastingen werden vooral doorberekend aan de gewone burgers en boeren; adel en geestelijkheid werden ontzien.

Daarnaast veranderde het religieuze klimaat. Eerder werd het protestantisme gedoogd, maar nu moesten alle Fransen katholiek zijn. Wie dat niet was, werd vervolgd of verjaagd uit Frankrijk. Franse burgers die zich bezighielden met kunst, zoals schilders, bouwmeesters of muzikanten, moesten zich aanpassen aan de smaak van de koning: alles moest zijn macht en glorie uitstralen.

BEGRIPPEN

absolutisme: de koning heeft alle macht in handen, hoeft zich niet aan wetten te houden of zich tegenover de adel of onderdanen te verantwoorden.

decentraal bestuur: een bestuursvorm waarbij de macht is verdeeld en niet vanuit één plek komt. Lokale machthebbers, zoals een stadsbestuur of lokale adel, bepalen zelf hun wetten en regels.

droit divin: het idee dat vorsten van God het recht hadden gekregen om alleen te heersen.

erfgoed: dingen uit het verleden die we belangrijk vinden om te bewaren en beschermen, zoals gebouwen, kunst, tradities en volksmuziek.

feodalisme: een bestuursvorm waarbij een heer land gaf aan edelen. In ruil daarvoor moesten ze trouw zweren aan de heer en hem helpen als dat nodig was.

hofcultuur: de manier van leven, kleden en doen aan het hof. De Franse hofcultuur was een manier om indruk te maken en macht te tonen met pracht en praal.

hugenoten: Franse protestanten.

immaterieel erfgoed: erfgoed dat je niet kunt aanraken, zoals een bepaald landschap, een rituele dans, Ketikoti en het ambacht van klompen maken.

materieel erfgoed: erfgoed dat je kunt aanraken, zoals kastelen, schilderijen, middeleeuwse gereedschappen, hunebedden en VOC-schepen.

Zonnekoning: bijnaam voor koning Lodewijk XIV.

Verwerking

1. Waarom was de Franse koning niet blij met de sterke positie van de adel in de zeventiende eeuw?
2. Noem twee voorbeelden van de macht van de adel in Frankrijk in de zeventiende eeuw.
3. Hoe zorgde de macht van de adel voor ongelijkheid tussen verschillende gebieden?
4. Vul de juiste woorden in:

Toen Lodewijk XIV koning werd, trok hij alle macht naar zich toe door als een (1) vorst te regeren. Om de adel onder controle te houden, liet hij een paleis in (2) bouwen, waar belangrijke edelen verplicht woonden. Hier ontwikkelde zich een Franse (3) die de macht en pracht van de koning moest uitstralen. Lodewijk XIV werd ook wel de (4) genoemd, omdat hij zichzelf zag als het middelpunt van zijn rijk.

5. Hieronder staan vier maatregelen. Welke maatregel nam Lodewijk XIV **niet** om zijn macht te versterken?
 - A Het invoeren van een centrale munteenheid.
 - B Het toestaan van de adel om in het leger te vechten.
 - C Het centraliseren van de rechtspraak.
 - D Het gebruik van huurlegers in plaats van adellijke legers.
6. Wat was het droit divin en hoe rechtvaardigde Lodewijk XIV hiermee zijn macht?
7. Waarom dwong Lodewijk XIV de adel om in Versailles te wonen?
8. De manier van heersen van Lodewijk XIV had grote gevolgen voor het leven in Frankrijk, op politiek, economisch, sociaal en cultureel vlak.
 - a. Geef per domein iets aan dat verandert.
 - b. Geef per domein iets aan dat hetzelfde blijft.

Toepassing en inzicht

Bron 1

Een verslag van een Franse edelman, woonachtig in Versailles, die het volgende over koning Lodewijk XIV zei:

Het was immers Lodewijk XIV zelf die vrede in de provincies bracht, die Parijs aanzien en veiligheid bezorgde, die de industrieën deed floreren, die de kunsten en wetenschappen liet bloeien, die het staatsbedrijf met ijzeren hand en grote kennis van zaken bestuurde, die het leger in goed geoeffende staat paraat hield, die buitenlandse mogendheden de stuipen op het lijf jaagde, die volgeladen schepen uit alle windstreken veilig naar huis dirigeerde, die een ieder imponeerde met architectonische grandeur en die het volk oogverblindende evenementen aanbood.

Vraag over betrouwbaarheid

Gebruik bron 1.

9. Mieke en Arwa doen onderzoek naar Lodewijk XIV. Mieke vindt dit een betrouwbare bron voor hun onderzoek. Arwa vindt de bron dat niet. Geef voor beide standpunten een argument.

Toepassingsvraag zonder bron

10. Een bekende uitspraak van Lodewijk XIV is: "L'état, c'est moi" ("De staat, dat ben ik"). Leg uit dat dit een typische uitspraak is voor een absolute vorst.

Vraag over erfgoed

11. Het terrein in Versailles is als geheel benoemd tot erfgoed: het paleis, de kunstwerken en de tuinen.
 - a. Leg uit waarom dit terrein zowel politiek als cultureel belangrijk is om te bewaren.
 - b. Je kunt het terrein bezoeken, maar moet daarvoor wel een toegangsticket kopen van ruim 20 euro. Leg uit of jij het een goed idee vindt dat je moet betalen voor het bezoeken van erfgoed.
 - c. Het terrein in Versailles is een voorbeeld van Frans materieel erfgoed. Doe zelf onderzoek en noem een voorbeeld van Frans immaterieel erfgoed. Leg ook uit waarom dit als erfgoed is benoemd en of jij het hiermee eens bent.

Bron 2

Een spotprent over Lodewijk XIV:

Vraag over een spotprent

Gebruik bron 2.

12. Deze spotprent is een reactie op het beroemde portret van afbeelding 2.
- Leg uit wat de maker met deze prent bedoelt.
 - Denk je dat de maker gelooft in het droit divin? Leg je antwoord uit.
 - Zou een Franse cartoonist deze prent gemaakt en verspreid kunnen hebben terwijl Lodewijk XIV nog leefde? Leg uit waarom wel of niet.